

YEZİDİLİK (ÊZİDÎLİK)

Günümüzde 650 bini aşan bir nüfusa sahip olan Yezidiler'in büyük bir kısmı, Irak'ta Musul'un Şeyhân ve Cebel-i Sincar bölgelerinde yaşamaktadır. Türkiye'de ise Mardin, Şanlıurfa, Batman ve Hakkari illerinde çeşitli köy ve mezralarda sınırlı sayıda Yezidi kalmıştır. 1970'li yıllardan itibaren Türkiye'deki çeşitli şehirlere ve Avrupa'ya göçmüşlerdir. Ayrıca Suriye ve (çok sınırlı sayıda da olsa) İran'da Yezidi mevcuttur.

Metin BOZAN

Sözli bir geleneğe dayanması, sahip olduğu kültür ve dini birikiminin yakın zamana kadar gizli olarak sürdürülmesi, Yezidiliğin ismi, kökeni, teşekkül süreci ve tarihçesi hususunda pek çok farklı tezin ileri sürülmesine neden olmuştur. Batılı araştırmacılar, onları daha çok Yahudilik ve Hıristiyanlığa dayandırırken, aralarında bazı Yezidiler'in de bulunduğu kimi araştırmacılar, onları İran'da mevcut olan Zerdüştlük, Sabiilik, Maniheizm, Mitraizm gibi kadim din ve mezheplere dayandırmışlardır. Ancak klasik kaynaklara, aralarında Batılıların da bulunduğu pek çok çağdaş araştırmacı ve hatta bir kısım Yezidi'ye göre Yezidilik ismi Yezid bin Muaviye'ye, kökeni ise yaşadığı dönemin önde gelen İslam Mutasavvıflarından Şeyh 'Adî bin Müsâfir'e dayanmaktadır. Durum

böyleyken sonraki Yezidiler, oldukça farklı bir inanç yapısına dönüşüklerinden özellikle Yezid bin Muaviye ile birlikte anılmayı kesinlikle reddetmekte ve bu nedenle kendilerine Yezidi denmesine büyük tepki göstermekte; bu bağlamda Êzidi ismini tercih etmektedirler.

'Adî bin Müsâfir ve 'Adeviyye Tarikatı

Yezidiler'in bilinebilen en eski tarihlerinin nispet edildiği 'Adî bin Müsâfir, klasik kaynaklarda Ehl-i Sünnet çizgisinde âlim, fakih muttaki, zahit bir şahsiyet olarak tanıtılır. Soyu Emevîler'e dayandırılır. 1072 yılında Şam'ın Baalbek nahiyesinde bulunan Beytfâr köyünde doğmuştur. Gençliğinde Bağdat'a gitmiş; Abdulkadir Geylanî gibi önemli şahsiyetlerle tanışmış;

oradaki eğitiminin ardından Laleş'te inzivaya çekilmiştir. Günümüz Irak Bölgesel Kürt yönetimi toprakları içerisinde kalan Laleş'te büyük bir zaviye inşa ederek 1160 yılındaki ölümüne kadar burada yaşayıp ilim ve irşat ile meşgul olmuştur. Zamanla büyük ölçüde Kürtlerden oluşan bölge halkının teveccühünü kazanıp onları kendine bağlamış ve kendi adına nispetle 'Adeviyye tarikatını oluşturmuştur.

'Adî bin Müsâfir'in vefatının ardından tarikatın tarihinde en önemli şahsiyet olarak kabul edilen kişi, kardeşinin soyundan gelen üçüncü halifesi Hasan bin 'Adî'dir. İbn 'Arabî ve onun fikirlerinin revaçta olduğu bir dönemde yaşayan Hasan bin 'Adî'nin tarikatın sahip olduğu klasik yapıyı değiştirdiği ileri sürülmektedir. Ancak

dönemin Musul yöneticisi tarafından tutuklanıp 1246 yılında idam edilmesi tarikat için bir dönüm noktası olmuştur. Zira Laleş ve çevresinde müritleri kalmasına rağmen çocukları Şam ve Mısır bölgesine göç etmiştir. Tarikat, buralarda varlığını bir süre devam ettirmişse de ancak XVI. asra kadar direnebilmiş ve süreç içerisinde güçlerini kaybederek yok olmuşlardır.

Tarikatın Yezidiliğe Dönüşümü

'Adeviyye tarikatının ne zamandan itibaren Yezidiler olarak isimlendirildiği hususu açık değildir. Ancak Sem'ânî (ö. 1167) el-Ensâb adlı eserinde söz konusu bölgede Yezid bin Muaviye'yi savundukları için Yezidi olarak isimlendirilen bir kesimin varlığından söz etmektedir. Bunlar muhtemelen Kalkaşendî (ö. 1418)'nin bahsettiği Emeviler'in yıkılışı ile birlikte bu dağlara sığınan Emeviler ile onlara tabi olan bölge halkı olmalıdır. Kendisi de bir Emevi olan 'Adî bin Müsâfir ve tarikat mensuplarıncı bu görüşün sürdürülmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda Yezid bin Muaviye müdafaası nedeniyle tarikat mensuplarına daha ilk başlardan itibaren bir itham olarak Yezidi denmiş olmalıdır. Ancak bu kesimin sonradan oluşmuş şekliyle Yezidiliğe benzediğini söylemek güçtür. Sonradan oluşmuş şekliyle Yezidiliğin ortaya çıkışında ise Hasan bin 'Adî'nin idam edilmesinden (1246) sonra Laleş ve çevresinde kalan tarikat mensupları önemli bir rol üstlenmiş olmalıdırlar. Zira 'Adeviyye tarikatının Şam ve Mısır'da varlığını süreç içerisinde yitirmesine karşılık, 'Adî bin Müsâfir soyunun bir kısmı ile tarikatın önemli kitlesi bölgede varlığını sürdürmüştür. Burada kalanlar, eski din ve kültürlerle yoğrulmuş

fikirlerle sahip yeni bir dini yapılanmaya gitmiş ve süreç içerisinde büyük değişim göstererek Yezidiliğin nüvesini oluşturmuşlardır. Söz konusu dönüşümün ilk izleri 'Adî bin Müsâfir'i beşer üstü görüp kabrine aşırı tazimde bulunma şeklinde tezahür etmiş olmalıdır. Bu şekliyle Yezidiliğin ortaya çıkışı en geç XVI. yy'da olmalıdır. Zira Bit-

Osmanlı'nın son dönemlerinde ise askere alınmaları girişimi nedeniyle Yezidiler ile yönetim arasında bir takım problemler yaşanmış, bunun sonucunda bir kısmı Rus topraklarına göç etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Yezidiler'in kendilerine sığınan başta Ermeniler olmak üzere muhalifleri teslim etmemeleri nedeniyle de Osmanlılarla gerilimler yaşadıkları da aktarılmaktadır.

lisli bir Kürt Bey'i olan Şerefhan Bidlişî (ö. 1597), telif etmiş olduğu Şerefnâme'de, onları itikadı bozuk "Yezidiler" olarak tarif etmektedir. Yine aynı eserden anlaşıldığı kadarıyla XV-XVI. asırlarda Kürtler'in yaşadığı coğrafyanın büyük bir kısmında Yezidiler mevcuttur. Hatta Hoşap'ta hükümdarlık süren

Mahmudiyan beyliği önceleri Yezidiliği benimsemişti. Yine Kilis ve Erbil'deki hükümdarlık mücadelelerinde kimi zaman yerel yönetim, Osmanlı hükümdarları tarafından Yezidiler'e verilmiştir.

Yezidiler tarihsel süreç içerisinde bazen Safeviler'in bazen de Osmanlıların hâkimiyeti altına girmişlerdir. Bölgedeki beyliklerle mücadeleleri ise bir süreklilik arz etmiştir. Özellikle aşırı kabul edilen fikirleri nedeniyle medrese ulemasının verdiği fetvalar onlara sıkıntılı zamanlar yaşatmıştır. Zira bu fetvalara dayanan yerel bölge beyleri Yezidiler'e saldırmışlardır. Bu saldırıların bazılarında kutsal mekân olarak kabul edilen Şeyh 'Adî türbesi de tahrip edilmiştir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde ise askere alınmaları girişimi nedeniyle Yezidiler ile yönetim arasında bir takım problemler yaşanmış, bunun sonucunda bir kısmı Rus topraklarına göç etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Yezidiler'in kendilerine sığınan başta Ermeniler olmak üzere muhalifleri teslim etmemeleri nedeniyle de Osmanlılarla gerilimler yaşadıkları da aktarılmaktadır. Osmanlı devletinin yıkılışından sonra da büyük bir kısmı Irak topraklarında olmak üzere, Suriye ve Türkiye devletleri arasında bölünmüşlerdir.

Yezidiler'de İnanç, İbadet ve Kast Sistemi

Yezidiler'in temel inançları ve yaratılış nazariyeleri daha ziyade kutsal kitapları Kitabü'l-Cilve ve Mushaf-ı Reş'te anlatılan mitolojik bilgilere dayanır. Öte yandan Yezidilik ve kökenleri hakkında Yezidi sözlü kültüründe var olan Qawller ve Ezidyâtiler (ilahi) ile mitolojik ve yarı mitolojik anlatımları içeren

Çiroklar (menkbe/hikaye)'dan da istifade edilebilmektedir.

Yezidiler özü itibarıyla monoteisttirler; ancak tanrıları Hüda'nın, yeryüzündeki meselelere uzaktan ilgi duyduğuna inanmaktadırlar. Evrenin yaratılışı, Hindo-İran mitolojilerine uyumlu bir dille, inci ve incinin parçalanışı merkezli olarak anlatılmaktadır. İnsanlığın yaratılışında her ne kadar Adem ve yeryüzüne indirilişi anlatılıyor ise de seçkin ve ayrıcalıklı bir nesil olduklarını ileri süren Yezidiler'e göre kendilerinin yaratılışı da farklı bir şekildedir. Buna göre kökenleri, Hz. Adem'e kadar gitmektedir. Yezidiler'in atası Şehid bin Cerra babası Adem'den annesiz olarak doğmuş ve cennetten getirilen bir huri ile evlendirilmiştir. İşte Yezidiler bu çiftten türemiştir.

Yezidiler'in ölüm ve sonrası hususundaki inanışlarının süreç içerisinde değiştiği düşünülmektedir. Eski Qawl ve dini metinlerinde ahiret, cennet, ceennem ve dünyanın sonunda ortaya çıkacak olan mehdi inancı mevcuttur. Ancak daha sonraki dönemlerde komşu din ve kültürlerin etkisiyle tenasüh inancı benimsenmiştir.

Yezidilik'teki en önemli dini figür ise Melek Tavus'tur. Melek Tavus'un en belirgin olduğu hadise ise Adem'e secde etme emriyle ilgili olarak tabi tutuldukları imtihan hususudur. Adı Azâzil olan Melek Tavus, Adem'e secde etmeyerek aslında Tanrı'nın daha önceden buyurduğu "benden başka hiç kimseye secde etmeyin" emrini yerine getirmiş ve diğer meleklere secde etmesiyle kaybettiği imtihanı kazanmıştır. Tanrı da onun bu tutumunu ödüllendirerek onu baş melek yapmıştır. Bu nedenle Melek Tavus, Tanrı'nın faal ve yürütücü uzvudur. O, İlahi dinlerdeki gibi lanetlenmiş veya kovulmuş bir şeytan

değil; aksine yüce Hüda'ya saygı ve hürmette kusur etmeyen bir iyilik Tanrısıdır. Bu bağlamda şeytanın işlevini yerine getirip insanı saptıran bir dış güç inancı Yezidiler'de yoktur.

Yezidiler'in itikadi görüşleri, süreç içerisinde Ehl-i Sünnet ve sufi bir anlayıştan ayrılıp karma bir yapıya dönüşmüştür. Ancak Yezidiler'in ibadetleri tetkik edildiğinde, onların üzerinde her ne kadar yaşadıkları coğrafyada mevcut din ve kültürlerin etkisi söz konusu ise de İslami terminolojinin izlerinin hala oldukça etkili olduğu görülmektedir. Söz konusu ibadetleri günde üç kere güneşe dönerek yapılan dua/namaz, din adamlarına verilen zekat, eylül ayında 'Adî bin Müsâfir'in Zaviyesinin bulunduğu kutsal Laleşi ziyaret olarak gerçekleştirilen Hac ve belirli zamanlarda tutulan oruç şeklinde sıralamamız mümkündür. Ayrıca Yezidiler'de festivaller/bayramlar, vaftiz gibi dini yükümlülükler ve bazı kıyafet, renk ve yiyecekler ile ilgili haramlar da önemli bir yer tutmaktadır.

Yezidiler'in çevredeki kültür ve medeniyetlerden ödünç aldıkları en önemli yapıları ise kast sistemidir. Bu sistem, başlıca Müritler ve Din adamları şeklinde ikiye ayrılır. Geniş halk kitlesinden oluşan Müritler, Kürt kökenli Yezidi kabile ve aşiretlere mensup olup Yezidiliğin en alt tabakasını oluştururlar. Din Adamları ise kendi aralarında çeşitli sınıflara ayrılmaktadırlar. Bunlar: Emevi soyundan gelip 'Adî bin Müsâfir'in nesli olan Emîr/Mîr, Baba Şeyh, Şeyhler ile Çoğunluğu Kürt olan Pîr, Fakîran, Qawâl, Köçekler'dir. Yukarıda zikredilen tabakalara ait bir takım kurallar mevcuttur. Yezidiler inançlarının saflığını bağladıkları bu katı kuralları, kutsal kabul etmektedirler.

Günümüzde Yezidiler

Günümüzde 650 bini aşan bir nüfusa sahip olan Yezidiler'in büyük bir kısmı, Irak'ta Musul'un Şeyhân ve Cebel-i Sincar bölgelerinde yaşamaktadır. Türkiye'de ise Mardin, Şanlıurfa, Batman ve Hakkari illerinde çeşitli köy ve mezralarda sınırlı sayıda Yezidi kalmıştır. 1970'li yıllardan itibaren Türkiye'deki çeşitli şehirlere ve Avrupa'ya göçmüşlerdir. Ayrıca Suriye ve (çok sınırlı sayıda da olsa) İran'da Yezidi mevcuttur. Göçlerle Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya'ya da yerleşmişlerdir. Halen Kafkasya ve Rusya'da yaklaşık 80 bin Yezidi'nin yaşadığı varsayılmaktadır. Avrupa'da ise 40 bin dolayında Yezidi olduğu tahmin edilmektedir. Kuşkusuz günümüz Yezidiler'i arasında zorunlu göçler hala sürmektedir. Nitekim Sincar bölgesinde yaşayan Yezidiler, günümüzde dahi tehdit ve saldırılar nedeniyle yurtlarını terk edip mülteci durumuna düşmüşlerdir.

Başta diasporaya göçenler olmak üzere Yezidiler, süreç içerisinde kendilerine ait sözlü kültürlerini derlemiş, kendi inanç ve tarihleri hakkında araştırmalar yapmışlardır. Bu araştırmalar sonucunda bir kısım Yezidi, var olan din anlayışlarını derledikleri sözlü kültürleri çerçevesinde sistematik hale getirerek anlaşılabilir olma gayreti içerisinde girmişlerdir. Diğer bir kısmı ise daha reformist bir çizgi benimsenerek geleneksel inanışları ve din adamları hiyerarşisini sorgulama yolunu tercih etmişlerdir. Bu bağlamda Yezidiler arasında Yezidilik ve tarihsel serüveni hakkında farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. ○

Prof. Dr., Dicle Üniversitesi